

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

123:2 • 2003

Litteratur

Den valde kungen

Corinne Péneau, *Le roi élu. Les pouvoirs politiques et leurs représentations en Suède du milieu du XIIIe siècle à la fin du XVe siècle*, Thèse pour obtenir le grade de Docteur de l'Université Paris IV, Stencilerad disputationssupplaga 2002. (*English Abstract: The Elected King. Political Powers and Their Representations in Sweden From the Mid XIIIth Century to the Late XVth Century.*) 727 s, jämte Annexes, 139 s.

Måndagen den nionde december 2002 framlades i den vördnadsbjudande disputationssalen salle Louis-Liard på Sorbonne en doktorsavhandling av betydande intresse för den svenska medeltidsforskningen, liksom för var och en som intresserar sig för den svenska statsförfattningens historia. Författaren, Corinne Péneau, har givit sig i kast med ett lika centralt som föga utforskat ämne i svensk politisk historia, det medeltida valkungadömet. Den grundläggande frågan är vilka föreställningar om den politiska makten som valkungadömet gav upphov till. I ideologiska, litterära och religiösa texter finner Corinne Péneau belägg på en fortlöpande diskussion om kungamaktens karaktär och kungens relation till dem som Gud har satt honom till att styra över, men som samtidigt är de som genom valförfarandet har givit honom hans maktställning.

I själva verket var de svenska medeltida kungarna tvungna att föra en ständig kamp för sin position. Vi vet utgången. Mellan Magnus Ladulås död år 1290 och Gustav Vasas trontillträde 1523 var Kristofer och Karl Knutsson de enda svenska kungar som dog i obestridd besittning av riket. Alla de andra hade antingen drivits i exil eller dött under pågående inbördeskrig. Även Karl Knutsson fick som bekant två gånger vidkännas exilens nesa. Ingen verklig kunglig dynasti kunde byggas upp och ingen kunglig nekropol som det franska Saint-Denis kunde etableras. När Karl Knutsson – mycket medvetet – valde sin gravplats i gråbrödernas kyrka i Stockholm vid Magnus Ladulås sida var han också den förste regerande kung sedan denne som gravlades i Sverige. Jag gör här ett undantag för Erik Magnusson, vars gravplats symptomatiskt nog är okänd.

Corinne Péneau sammanfattar situationen för de svenska kungarna på följande slående sätt:

Le roi suédois, selon les représentations qui ont été données de son pouvoir, ne chasse pas, ne combat que rarement et ne célèbre pas ses propres ancêtres. Il est un roi élu, devant obéir à l'aristocratie qui l'a nommé. Son couronnement est une fête aristocratique plutôt qu'une ex-

altation de son pouvoir, l'exil est son inéluctable destin. Il est privé de sépulture dans son propre royaume et l'au-delà lui réserve des tourments sans fins [...].¹

Valkungadömet är långtifrån något unikt för Sverige. Till och från har kungaval förekommit i snart sagt alla riken. Inte heller skall man överbetona motsättningen mellan val- och arvsprinciperna. Det förefaller inte som att det ansågs ligga en motsättning i att såväl arv som val användes som legitimerande grund för innehavet av tronen. Tvärtom betonar även Landslagens konungabalk att den man väljer helst bör vara kungason. De spridda uppgifter vi har om kungarnas legitimitetsgrund under 1200-talet talar såväl om ärftlighet som om val. Exempelvis omtalas Sverker Karlsson († 1210) som vald, samtidigt som han kunde åberopa att han var av kunglig ätt. För valet av Valdemar Birgersson år 1250 har vi endast Erikskrönikan som källa. Skildringen får ses mer som en argumentation för aristokratins ledande samhällsuppgift än som en historiskt autentisk redogörelse. Vid sin tronavsägelse 1275 skall Valdemar enligt Ericus Olai – som på denna punkt sannolikt bygger på nu förlorade dokument – ha hänvisat till att han innehade tronen med ärftlig rätt. Péneau betonar att vi inte vet om ett verkligt val ägde rum när Valdemar blev kung. Bestämmelserna i Äldre Västgötalagen om en resa runt till de olika landskapen tycks i alla fall inte ha följts. Magnus Ladulås valdes 1275 efter broderns tronavsägelse. Det är inte förrän år 1448 som vi i och med valet av Karl Knutsson har det första historiskt säkra fall där någon som inte var av kunglig härstamning valdes till kung.

Corinne Péneau väljer i sin avhandling att bortse från det svenska valkungadömet eventuella rötter i ett avlägset förflutet. Det är först när institutionen dyker upp i normativa källor – tidigast i Äldre Västgötalagens rättslösabalk, som Péneau anser kan vara ett sent tillägg i lagen, tillkommet senast cirka 1280 – som den blir historiskt gripbar. Vid sidan av Äldre Västgötalagen är den äldsta text som fastslår valprincipen den på 1270-talet nedtecknade Erikslegendens skildring av hur Erik enhälligt togs till kung. De fortsatta etapperna av valkungadömet kodifiering utgörs av Upplandslagens kungabalk från 1296, Södermannalagens A-handskrift från cirka 1325, valstadgan från cirka 1335 i Södermannalagens B-handskrift och i Västgötalagen och landslagen i dess versioner från cirka 1350 respektive 1442.

1. Corinne Péneau, *Le roi élu*, s 677. I översättning: "Den svenske kungen, såsom hans maktutövning framställs, är en kung som inte jagar, som endast sällan går i krig och som inte hyllar sina förfäder. Han är en vald konung, tvungen att lyda den aristokrati som har utsett honom. Hans kröning är en aristokratisk högtid snarare än ett förhållande av hans makt, landsflykten är hans oundvikliga öde. Han får ingen gravplats i sitt eget rike och efter döden väntar ändlösa pinor". Det sistnämnda är en hänvisning på kungens öde som det framställs i Birgittas uppenbarelser (*Rev.* VIII, 48).

Som vi har sett uteslöt valkungadömet inte att en kungason efterträdde sin far. Betydelsen av valet var i stället att det skapade en annan form av legitimitet för kungamakten än den ärftliga, en legitimitet som hade sin grund i valceremonin och som bekräftades under eriksgatan, då kungen red runt i sitt rike och mötte invånarna i de olika lagsagorna, varvid eder mellan kung och undersåtar utväxlades. I egenskap av legitimitetsgrund kom valceremonin att prägla hela kungens regeringstid. Kungen hade fått sin auktoritet av sina undersåtar – eller av dem som framträdde som deras representanter – men kunde också förlora makten om han väckte deras missnöje. Det var dock enligt Péneau först i samband med upproret mot unionskungen Erik år 1434 som en rättslig grund för avsättning av en kung formulerades, nämligen att kungen hade avvikit från det han hade lovat i sin ed.

Den största delen av avhandlingen ägnar Corinne Péneau åt en analys av hur olika uppfattningar om valkungadömet bryts mot varandra i texter av litterärt, historiskt, religiöst och ideologiskt innehåll från 1200-talets mitt till 1400-talets slut. Hon visar här en imponerande förtrogenhet med ett mycket omfattande och svårhanterligt material, avfattat på latin, fornsvenska och plattyska. De stora rimkrönikorna utgör volymmässigt den största kategorin. En komplett översättning till franska av Erikskrönikan meddelas av författaren i appendix, en bedrift i sig. Bland de religiösa texterna är Birgittas uppenbarelser de som underkastas den utförligaste analysen, men Péneau har även bland annat analyserat uppenbarelsekommentarer från unionstiden och en anonym uppenbarelse från tiden efter kung Kristofers död. Jämte texterna analyseras även bildvärld och ceremoniel som omgav den svenska kungamakten.

Aldrig tidigare har ett så omfattande och disparat material dragits in i analysen av det svenska medeltida valkungadömet. Många av texterna har i tidigare forskning underkastats omfattande specialstudier, men det samlade grepp som Péneau tar är ovanligt i svensk historiografi. Med tanke på att det för var och en av de behandlade texterna finns ett forskningsläge som hon har fått sätta sig in i och ta ställning till kan det knappast undvikas att hennes framställning på enskilda punkter kommer att ifrågasättas av specialister. Exempelvis kommer hennes mycket intressanta analys, i litteraturhistorikern R Howard Blochs anda,² av Erikskrönikan som en skönlitterär kommentar till det samtida lagstiftningsarbetet säkerligen att nagelfaras, i synnerhet som hon utan särskilt mycket av diskussion har stannat för en senare datering av krönikan än det senaste större forskningsbidraget, litteraturvetaren Gisela Vilhelmsdotters doktorsavhandling från 1999.³ Jag menar ändå att hon i huvudsak har gjort ett riktigt val, för om vi fördjupar oss i varje enskildhet som kan göras till föremål för diskussion når vi aldrig fram till den syntes vi eftersträvar.

2. R Howard Bloch, *Medieval French Literature and Law*, Berkeley 1977.

3. Gisela Vilhelmsdotter, *Riddare, bonde och biskop. Studier kring tre fornsvenska dikter jämte två nyeditioner*, Stockholm 1999. Se recension av Roger Andersson i *Historisk tidskrift* 2001:2, s 221–228.

Det 1300-tal som såg det svenska valkungadömet kodifieras i valstadgan från cirka 1335 och landslagen från seklets mitt gav upphov till en särskilt rik diskussion om kungadömet karaktär och uppgift. I Erikskrönikan är den gode kungen en kung som samverkar med sina män för att upprätthålla lagen i riket. Det är aristokratins självbild som kommer till uttryck i krönikan. Vid sidan av den aristokratiska men ganska sekulära Erikskrönikan står den bild av det kristna kungadömet som den heliga Birgitta ger i sina uppenbarelser, inte minst i form av negativa bilder av hur kungarna efter döden plågas för sina ondskefulla handlingars skull.

Föga uppmärksamhet har i tidigare forskning ägnats frågan om hur Magnus Eriksson själv såg på sitt kungadöme. I fokus för sin diskussion ställer Corinne Péneau två texter, *Um styrilsi konunga ok höfðinga* och *Catalogus regum Sueciæ ad annum Christi 1333*. Den förstnämnda, som är en fri svensk adaptation av *De regimine principum* från omkring 1279 av Egidio de Colonna, sätter Corinne Péneau i samband med valet av Erik Magnusson till kung 1344. Tidigare har Michael Nordberg sett Håkan Magnusson som textens främste adressat, men det tillbakavisar Péneau med hänvisning till att texten i första hand tar spjörn mot det svenska lagsystemet. Valkungadömet ses som en olycklig "sidhwänio". Genom ordvalet associeras det med andra oskick som bekämpades i kung Magnus stadgelagstiftning. Texten i *Um styrilsi* påminner om en lagtext, men där lagstiftningen skiljer mellan kungen som privatperson och kungen som offentlig person gör *Um styrilsi* tvärtom. Det är inte för att respektera undersåtarnas rättigheter som kungen skall hålla vad han har lovat i sin ed, utan för att han genom sin av Gud givna ställning är förpliktigad att uppvisa större vishet och dygd än andra människor. Som helhet tagen är texten en genomtänkt argumentering för en annan typ av kungadöme än det som kommer till synes i lagstiftningen.

Catalogus är till formen en enkel kungalängd från Magnus Erikssons tid, men kan av Corinne Péneau visas vara en sinnrikt konstruerad argumentation för arvet som huvudsaklig legitimerande princip för den svenska kungamakten.⁴

Med sin tolkning av dessa båda texter lyfter Corinne Péneau på ett tydligare sätt än som tidigare gjorts fram Magnus Erikssons syn på kungamakten. Resultatet nås inte minst genom att hennes analys tar ett samlat grepp på de båda texterna och sätter in dem i ett gemensamt perspektiv.

För Karl Knutsson var det inte arvet som kunde ge legitimitet åt hans maktinnehav. Mer än någon annan svensk kung fick han mobilisera alla resurser för att visa att han innehade sitt ämbete med rätta. I Corinne Péneaus ögon var han en person som behärskade alla genrer: historieskrivning, historisk mytologi och maktens symbolik. Djärvt nog tog han även genealogin i sin tjänst och ville genom en ny prolog till Erikskrönikan visa att han via sin morfar Karl Ulfsson av Tofta härstammade från sankt Erik. Detta var en ohållbar argumentationslinje, men

4. Den genealogiska karaktären hos *Catalogus* har tidigare framhållits av Sture Bolin i *Om Nordens äldsta historieforskning. Studier över dess metodik och källvärde*, Lund 1931, s 198f.

Karl Knutssons historieskrivning blev desto framgångsrikare på andra områden. Frågan är om någon annan svensk kung så till den grad har lyckats prägla sin tids historieskrivning som Karl Knutsson. Därmed har han även präglat eftervärldens uppfattningar av den tid han skildrar.

Ett mästerstycke från Karl Knutssons verkstad utgör den *Lilla rimkrönikan*, om vi får tro Corinne Péneau. Här är varje spår av genealogisk konstruktion undanröjt. I stället möter vi en räkka döda kungar som en efter en i jagform redogör för sin regeringstid. Var och en är personligen ansvarig för det som har hänt under hans regeringstid. Eftersom det endast är döda kungar som talar i krönikan kunde Karl själv undgå den dom som fälls över hans föregångare, samtidigt som frånvaron av genealogiska band mellan kungarna gör hans egen ställning lika legitim som deras.

Corinne Péneau gör rättvisa åt det målmedvetna och effektiva bruk Karl Knutsson gör av historien. Ändå tenderar hon snarast att tona ned betydelsen av att Karl Knutsson inte var av kunglig ätt, till skillnad från konkurrenten Kristian. Karl Knutssons stora och bestående problem var hans svaga legitimitet som svensk kung. Detta är förklaringen till att han trots sina obestridliga politiska talanger, sin militära kapacitet och sin personliga förmögenhet två gånger måste vidkännas smäleken att fördrivas från tronen.

Det är svårt att tala om Karl Knutssons epok och hans propagandistiska verksamhet utan att använda begreppet "nationalism", som emellertid i svensk historisk forskning närmast är tabu för denna tid.⁵ Corinne Péneau följer den franska forskningstraditionen, som sedan länge har talat om nationalism också för 1400-talets vidkommande, inte minst för att förklara den roll Jeanne d'Arc spelade som samlade kraft för motståndet mot den engelska närvaron på fransk mark under hundraårskriget. Genom att tala om en svensk nationalism under Karl Knutssons tid bidrar Péneau till att bryta isen på denna punkt. Det är i längden otillfredsställande att behöva använda omskrivningar för att beskriva detta fenomen.

Från Karl Knutssons död till Gustav Vasas trontillträde kom Sverige endast undantagsvis att regeras av en kung. I Corinne Péneaus avhandling framstår denna "monarki utan kung" närmast som en logisk följd av den utveckling det svenska valkungadömet hade tagit. Kungar hade valts och senare avsatts. Nya kungar hade valts, lika beroende av stödet från dem som hade valt dem som företrädarna hade varit. Med Herman Schücks ord hade Sverige i praktiken blivit en aristokratisk republik.⁶ Unionstidens kungar försvagade sin ställning ytterligare

5. Harald Gustafsson recenserar Jonas Nordins avhandling *Ett fattigt men fritt folk* i *Scandia* 67:1 (2001) s 147–151 och gör reda för några av de olika uppfattningar om begreppets användbarhet för förhållandena före de politiska och sociala förändringarna under och efter den franska revolutionens tid som har formulerats i debatten.

6. Herman Schück, "Sweden as an Aristocratic Republic", *Scandinavian Journal of History* 9 (1984) s 65–72.

genom att ofta vara frånvarande från riket. Också det faktum att de mot landslagens bud ofta styrde med hjälp av utländska män undergrävde deras legitimitet.

Sten Sture den äldres regim är i Corinne Péneaus ögon något av det aristokratiska idealtillståndet, där riddaren Sten Sture styr riket med bistånd av andra ädla riddare. Skulpturen Sankt Göran och draken i Stockholms storkyrka ser hon som en hyllning inte blott till Sten Sture och hans seger över Kristian, utan även till rikets samlade ridderskap. I stället för en fysisk kung hyllade man symboliskt Erik den helige som rikets evigt gode idealkung, dess *rex perpetuus*.

På den här punkten vill jag blott invända att Corinne Péneau möjligen underskattar de krafter som trots allt höll Sverige kvar i unionsmonarkin, något som främst tog sig uttryck i återkommande förhandlingar med kollegerna i det danska riksrådet om villkoren för en hyllning av unionskungen även i Sverige. Bakom förhandlingarna kan många möjliga motiv ha funnits, alltifrån personliga ambitioner hos rådsmedlemmarna till rädslan för att riksföreståndaren skulle få en alltför oinskränkt maktposition. I vilket fall som helst måste dessa förhandlingar ses som ett tecken på att frånvaron av en kung inte avsågs bli ett permanent förhållande.

I inledningen till sin avhandling konstaterar Corinne Péneau att syntesarbeten inte är något som utmärker svensk historiografi.⁷ Så mycket större anledning finns det därför att välkomna detta ambitiösa och mycket uppslagsrika arbete av en ung fransk historiker. Det finns all anledning för de svenska bokförlagen att allvarligt överväga en svensk översättning av Péneaus avhandling. Det finns idag, tack vare Peter Englund, Dick Harrison och andra, en publik för ambitiösa och omfångsrika studier av den äldre svenska historien.

Anders Fröjmark *

7. Samma år som avhandlingen offentliggjordes kunde vi glädja oss åt nya syntesarbeten av Dick Harrison, vilka emellertid utkom för sent för att författaren skulle kunna ta hänsyn till dem.

* Medlem av betygsnämnden (le jury de thèse).